

LACKÓ LÁSZLÓ:

IMPORT AVAGY HAZAI

(Válasz kísértet-ügyben)

Számomra ma is különleges megtiszteltetés, ha együtt emlegetnek vagy szerepelhetek ENYEDI Györggyel (legszívesebben úgy írnám: Gyurival, de ez egy ilyen komoly folyóiratban aligha megengedhető bizalmaskodás lenne). Ezért a 2. számban megjelent Kísértet-história c. cikk végén megfogalmazott felhívás nyomán örömmel ragadtam tollat.

A kívülálló, de érdeklődő szakmai közvélemény szemszögéből talán akkor értékesebb egy ilyen válasz, ha véleményeket, felfogásokat mutat be, és nem válik pro és kontra idézetek gyűjteményévé. Ebből kiindulva néhány – a vitához tartozó – témakörrel mondom el véleményemet, nem zárva ki, vagy inkább remélve, hogy másokat is álláspontjának kifejtésére késztetünk. Jó lenne ez azért is, mert tudományos közéletünk elég szegény szakmai vitákban.

1. Az első, amivel foglalkozni kívánok: a tudományos, elméleti import. Most bírálatot kaptam azért, hogy szigorúan írtam az elméleti, különösen a nyugati eredetű importról. Valószínűleg az vezetett az éles megfogalmazásra, hogy a túlzott mértékű és egyoldalú import valóban nagyon bosszant. Már legalább egy évtizede írok, szólok az ellen (úgy látszik, én is öregszem), hogy a hazai gazdaságföldrajzi, területi gazdaságtani elméleti tevékenység ennyire visszaszorul. Nagy, kollektív tévedés volt, hogy pl. a MARKOS-iskola – sokszor nagyon leegyszerűsített, de mégis előrelépést hozó, szemléletet formáló – elméleti munkássága oly erőteljesen elítéltetett, sárba taposztatott. Személy szerint nekem fáj, ahogyan lejárattuk a magyar marxista gazdasági földrajz elméleti törekvéseit. Feleslegesen túl jó lehetőséget adtunk a külső bírálatnak és a területi közgazdasági megközelítésnek arra, hogy „helyre tegye”, „kiigazítsa” a földrajzi tévelygéseket. Ez azért is kár volt, „Mert magamat kigúnyolom ha kell, de hogy más mondja, azt nem tűröm el!”, azaz nekünk magunknak kellett volna az elméleti megújulás élére állni, szükség szerint kritizálni, de csinálni.

Ha alapos belső vizsgálatot végzünk a 60-as években, talán nem vált volna általánossá az a felfogás, hogy valamirevaló produkciónak csak a közvetlenül hasznosítható (jobban mondva, annak látszó) kutatás számított. Mindenki ilyenekkel foglalkozott, azok is, akiknek az elméleti munka lett volna elsősorban a dolguk.

A múltat illetően egyértelműen megállapítható, hogy az 1970–71 évi területi politikai elhatározások alapjául a központihely-elmélet, valamint a növekedési pólusok elmélete szolgált. Tudjuk, hogy ezek Nyugat-Európában születtek, de ma már az is világos, hogy tulajdonképpen csak másolásuk és nem adaptációjuk történt

meg. Azt, hogy volt és van szerepe a magyar területfejlesztésben a településhierarchiának vagy egyes központok kiemelt fejlesztésének, ki vitatná? De ahogyan ezek alkalmazása folyt, a hazai viszonyokat tükröző elméleti háttér nélkül, az számottevő szakmai-tudományos felfogásbeli és gyakorlati torzulásokhoz vezetett. Nos, az ilyen helyzetek kialakulása, netán újratermelése ellen ágálok.

És még valami, az import irányát illetően. Meglehetősen szubjektíven ugyan, de úgy gondolom, hogy túl sok a nyugatról behozott szellemi áru. Mély benyomást tett rám ANKERL Géza (nyugaton élő hazánkshülőtte) cikke (1985), amely a vgmkkal összefüggő számos elméleti abszurditás mellett arra is utalt, hogy pl. a termelési kooperációs törekvésekben mennyivel nagyobb figyelmet kellene fordítani az NDK-val, Csehszlovákiával való együttműködésre. Azzal érvel, hogy míg a nagy tőkés ipari cégek legfeljebb konckokat dobznak, addig Kelet-Közép-Európában egyenrangú viszonyra lehetne építeni. A mi szakmánkhöz visszatérve: pl. érdemi értékelést kellene adni a bolgár településrendszer koncepcióról, egyes szovjet elméleti, modellezési munkákról stb. (pl. KOCSETKOV A. V. — PCSELINCEV O. Sz. 1980).

Összességében az a lényeg, hogy az importtal kapcsolatos nagyobb óvatosság szükségességét akarom kiemelni. Ezt egyrészt azért is megalapozottan tehetem, mivel magam is importőr vagyok (talán elsősorban módszereket illetően), másrészt elég széles körű és különböző tartalmú (tudományos, illetve kormányzati) nemzetközi tapasztalatokkal rendelkezem. Az a meggyőződésem, hogy az elméleti import eredményességének a mi területünkön legalább két előfeltétele van:

- a hazai fejlődési folyamatok pontos ismerete,
- magas színvonalú hazai elméleti tevékenység, amely pl. elengedhetetlen az adaptációkhoz.

A kísértetek elűzése, az import hatékonyságának javítása érdekében e feltételeket kell javítanunk.

2. Természetesen nem térhetek ki az urbanizációs szakaszokkal összefüggő polémia elől. Nem is akarok, de ezt inkább olyan formában teszem, hogy korábbi véleményemet kiegészítem (megrázóan újat nem fedeztem fel), és néhány közvetlen reflexiót is fűzök a témához.

Ha az a kérdés formálódik meg, hogy vajon vannak-e az urbanizációnak szakaszai, akkor erre kapásból azt válaszolom: bizonyosan. Az egyik alapvető gond azonban az, hogy miként definiáljuk a fogalmat. A legtöbbször ugyanis — kimondva vagy kimondatlanul — a városokban vagy bizonyos népességszámnál többlel rendelkező településekben élők számával méri a jelenséget. Kézenfekvő, hogy e számarányváltozás (pl. város — vidék relációban) mutat szakaszosságot. Az urbanizáció gazdagabb értelmezése esetén viszont egyfelől fellép a mérés bizonytalansága, másfelől pedig megjelenik az összehasonlíthatatlanság pl. Mexikóváros, Sao Paolo avagy London, Utrecht között. Egyes harmadik világbeli országok városiasodása sok-sok tizeddel elmaradva követi, mondjuk, az európaiat. De mivel a körülmények teljesen különböznek, sem az igények, sem a feltételek tekintetében nem vethetők össze. Hasonlóak a különbségek, mintha a korai kapitalizmusban érvényesülő közgazdasági törvényszerűségeket az imperializmus vagy még inkább a posztindusztriális társadalmak jellemzőivel hasonlítanánk össze. Ez esetben is lehetne találni hasonlóságokat — de formailag! Az ókori városállamok lakóinak többsége városban lakott. Na és, ezért magasan

urbanizált? A XI. és XIV. század között nagyarányú városfejlődés ment végbe. A népességnövekedés olyan ütemű volt, mint a XIX. században, a XII. század végétől a XIII. század végéig Párizs lakossága több mint kétszeresére nőtt stb. (Mumford, 1985)

A másik gondolati szál, amelyen végig kell haladni, hogy a településfejlődés tényezőinek jelentős részét a gazdaságban kell keresni, miként erre ENYEDI is rámutat. Igen, de — és itt ez a lényeg — ezen összefüggésben már nem említi az urbanizációt! Vagy talán az urbanizáció és a településfejlődés szinonim fogalmak? Ez persze új helyzet lenne ebben a vitában is. Visszatérve a szálhoz: az a körülmény, hogy a szakaszok valahogy kapcsolódnak a gazdasági impulzusokhoz, jelzi, hogy valamilyen következményről, okozatról van szó. És ha az okot vagy annak környékét nem vizsgáljuk, hanem csak azt, hogy mennyien laknak az elővárosban, városban és vidéken, nagy a veszélye a formalizmusnak. Kutatásaim azon következtetésre vezettek, hogy az urbanizáció a területi fejlődés része, ugyanúgy, mint a falusi térségek fejlődése. De miért nem beszélünk külön ez utóbbiról, bizonyosan ennek is vannak sajátosságai, szakaszai is! A kép csak így lehetne teljes, azaz értelmes. Ha a lényegyet, a mozgatórugókat akarjuk megismerni, nem korlátozódhatunk az egyik oldalra. A város — akár kicsi, akár nagy — a környéke, vonzáskörzete nélkül nem érthető! Ugye, ebben is egyetértünk?

A területi fejlődés tényezőinek meghatározásával, ezek viselkedésének jellemzésével foglalkozva, BARTKE felfogásával összhangban — arra a következtetésre jutottam, hogy az urbanizáció, mivel a területi fejlődés része, másodlagos, következményjellegű. Ez persze nem jelenti azt, hogy e jelenséggel nem indokolt külön is foglalkozni.

Visszatérve az urbanizációs szakaszokhoz, attól tartok, hiába vár tőlem akárki cáfolatot vagy megerősítést. Nem foglalkoztam a témával, és nem óhajtok a jövőben sem e részkérdésekben elmélyülni. Kirohanásom a négyszakaszos kísértet ellen azzal függ(ött) össze, hogy szerintem fontosabb a tartalom vizsgálata, a folyamatok, okok megismerése, mint az egyik forma viselkedésének leírása.

Az urbanizációs szakaszokkal összefüggő hazai kutatásokban jelentős szerepet játszott HÖRCHER Ferencné. A VÁTI-ban végzett munka finanszírozásában évenként kerestül „bűnrészes” voltam, sőt, egy szerény kiadványt is megjelentettünk. (Az urbanizáció Európában.) Eközben jókat vitáztunk: HÖRCHER Nóra volt az egyik oldalon, BOROS Ferenc doktor meg jómagam a másikon. A fő kérdés mindig az volt, hogy mekkorák a különbségek a holland és a nyugat-európai, valamint a magyar urbanizáció, nép- és településsűrűség, történelmi, természeti feltételek stb. között. Meggyőzni nem tudtuk egymást, Nóra hangsúlyozta az egyező vonásokat, mi pedig a különbségeket.

Azután saját kutatómunkám során (1984–85) újra szembetalálkoztam a témával. Ekkor lett egyértelmű számomra, hogy az urbanizációt a területi fejlődés részének célszerű tekinteni. Miközben a területi fejlődés ciklikus jellegét igyekeztem bizonyítani, ráakadtam BERRY (1981) egy munkájára, amelyben — szinte leírhatatlan gyönyörűségemre — az urbanizáció-kutatások egyik legkiemelkedőbb képviselője így ír: „Sok mindent lehet mondani az urbanizációról. Először, hogy notóriusan ciklikus, amint azt a sz. ábra mutatja. A városi technológia, a jövedelmi szintek és divat változásaival összekapcsolódva, a növekedési ciklus minden felmenő ága egy új és

elkülönült növekedési gyűrűt ad a városi területhez, úgy, hogy a térbeli formák és az időbeli fluktuációk szorosan összefüggnek.”

Számítási módszerét alkalmazva meglehetősen jellegzetes ciklusokat tudtam kimutatni a magyarországi város lakó népesség változásaiban! Ami azonban most fontosabb: egy nagyhírű szakember ciklikusnak tartja az urbanizációt! És talán meg lehet érteni, hogy én ehhez csatlakozom, hiszen az urbanizációt a területi fejlődés részének, ez utóbbit pedig ciklikusnak tekintem.

Tisztelt vitapartnerem ama megjegyzésére is szólnom kell, amelyben nem kevés iróniával azt mondja, hogy szerintem Magyarországra érve megszelídült a négy szakaszos lidérc. Nos, ami e kísértetet illeti, olyan nagyon veszedelmesnek sehol sem bizonyult... Az idézett megjegyzéssel pedig azt akartam hangsúlyozni, hogy – noha ellenvetéseim vannak – a szakasz-felfogás még mindig sokkal jobb, mint pl. a vonalas-folyamatos elképzelés, amely hosszú ideig uralkodott. És az urbanizációs szakaszokkal foglalkozó publikációk rendítették meg először a szüntelen növekvő urbanizációs folyamat mítosztát.

Felveti ENYEDI akadémikus azt is, hogy mondandómból az tűnik ki, mintha úgy vélném, hogy „Európa keleti felén valami egészen más történik, mint egyebütt?” Hát bizony! Meggyőződésem, hogy a területi fejlődés tényezőit illetően is lényegiek a különbségek mondjuk Nyugat-Európához képest, és ezek olyan sajátosságokat képeznek, akár a termelés vagy a népesség területi eloszlásában, mobilitásában, akár a meghatározó fontosságú infrastruktúra színvonalában, sűrűségében stb., amelyekről eltekinteni nem lehet. Ugyanígy nem hagyhatók figyelmen kívül a természeti adottságok különbözőségei, továbbá a nagyon eltérő történelmi fejlődés, az időbeli elmáradás következményei és a legutóbbi négy évtized politikai, társadalmi, irányítási sajátosságai.

Nagyon egyetértek tehát RÁNKI György akadémikussal, aki egy közelmúltban folytatott beszélgetésben utalt a nyugati és a közép-kelet-európai fejlődés lényeges különbségeire, valamint a belső tényezők alapos feltárásának szükségességére, illetve a társadalomtudomány ezzel kapcsolatos jelentős adósságaira (Népszabadság).

Azon elmarasztalással kapcsolatban, hogy a nyugati importra gyanakvóan nézek, az a válaszom, hogy a keletről érkező gyenge árut sem szeretném beengedni. Ezért foglaltam állást pl. BARANOV (1983) felfogásával szemben, amely a társadalmi fejlődés négy univerzális folyamatának egyikeként az urbanizációt tekinti (LACKÓ, 1985. p. 9.). „Mindezekből következik, hogy a külföldi és hazai szakirodalom többségével ellentétben nem tartom megalapozottnak azt sem, hogy az urbanizációt mint valamilyen sajátos jelenséget, a területi fejlődéstől elkülönítve értelmezzék, elemezzék, és úgy állítsák be, hogy az egy mindent átható, objektív folyamat.” (i. m. p. 71.)

Az urbanizációs szakaszok a városi népesség számának, arányának változására alapozódnak, bemutatják azt is, hogy mikor laknak sokan vagy kevesebben a nagyvárosokban avagy a kisvárosokban. De minthogy ez alapvetően a gazdaság, a természeti feltételek, az oktatás, az egészségügy stb. térbeli elhelyezkedésének következménye, és az egyes tevékenységfajták a számukra kedvezőbb feltételeket nyújtó helyekre áramlanak – nem is lehet másként, mint hogy a fejlődés céljaival, feltételeivel összekapcsolódva térbeli átrendeződések mennek végbe. (Pl. a nagyvárosi agglomerációk Kelet-Európában még – ha lassan is – nőnek, Nyugaton viszont már hosz-

szabb ideje stagnálnak, fogynak. A Renault-ban már 8–10 éve működik a fordulat-számmérő, a Daciában pedig most újdonság...)

A népesség, illetve egyes társadalmi-gazdasági funkciók területi elhelyezkedése, sűrűsödése-ritkulása sok oldalról meghatározott folyamat, amelynek mérésére, kifejezésére korábban jól megfelelték mennyiségi jelzőszámok. A 70-es évek elejéig tartó időszakot Nyugat-Európában a mennyiségi, az extenzív urbanizáció jellemezte, hasonlóan ahhoz, hogy pl. az ipari vagy mezőgazdasági termelésben is a több, a nagyobb volt a fontos. Nálunk — úgy vélem — még tart az extenzív szakasz, bár üteme már lassuló. Nyugat-Európában javarészt minőségi urbanizációról kell manapság beszélni, amelyet nem fejez ki a városban élők számának, arányának változása, hanem pl. az ellátottság színvonalának további javulása, a település-rekonstrukció jellemez.

Egyenesen reflektálva a szakaszok léteével kapcsolatos érvelésre: nem tagadom én sem urbanizációs, sem más szakaszok létezését, ahogyan ezt Enyedi írja. Bizonyosan léteznek ezek, a kifogásom mindössze annyi, hogy nem az a lényeg, hanem ez másodlagos, illetve megjelenési forma. Ez nem vezérel semmit, ez a területi fejlődés egyik jól körülírható, jellemezhető eleme.

Szerintem tehát a megfelelően általánosított tétel az, hogy az urbanizáció változásait a területi fejlődés részeként, a területi ciklusokba ágyazva kell értelmezni. ENYEDI modelljéről pedig az a véleményem, hogy a területi fejlődés egy részének szellemes leképezése, igen jelentős hozzájárulás a térbeli folyamatokkal kapcsolatos gondolkodás megújításához.

3. Végül, az elméleti import és a gyakorlat közötti kapcsolat kérdéséhez. Ebben a tekintetben egyértelmű, hogy különböző oldalon állunk, különböző szemüveggel tekintünk a jelenségekre. ENYEDI professzor a 70-es évek végén és a 80-as évek elején frontális támadásban volt a településfejlesztés gyakorlatával szemben, én pedig akkor már a minisztériumban ültem,... védekeztem... Sok kemény vitánk volt, amire persze most nem lenne érdemes visszatérni, ez csak háttérinformáció.

A magyar területi politikák tartalmát elemezve azt találtam, hogy az 1970–71 évi dokumentumok két jellegzetes elméleti pillére: a településhierarchia és a növekedési pólusok kiválasztásának eleve. Véletlenül(!?) mindkettő Nyugat-Európából ered (Németország, Franciaország). Ezek eddig tények. Az ma már kevésbé egyértelműen állapítható meg, hogy személy szerint kik voltak az importőrök, a tudomány vagy a gyakorlat emberei? Gyanítom, hogy inkább a kutatók. ENYEDI úgy vélekedik, hogy a szerinte is túlzott és káros nyugati importot közvetlenül a gyakorlati szakemberek végezték, saját hülyeségeik — közigazgatási és oktatásügyi összevonások stb. — alátámasztására. Mintha elfelejtkezne az időtényezőről! ENYEDI: ha ugyanis a butaságok alátámasztására szolgált az import, akkor mi volt, amikor a rossz elképzeléseket kialakították? Csak a döntéshozók saját korlátoltsága, netán rosszindulata? Hogy elvegyék sok derék magyar falu ellátóintézményeit? Nyilván nem, hanem az elméleti hatás alatt folytatódott a gyakorlati másolás. Ami Svédországban vagy az NSZK-ban jónak bizonyult, mert pl. volt hozzá infrastruktúra, az nálunk csődöt mondott. Ez is azt bizonyítja, hogy Kelet-Közép-Európában bizony sok minden másként van... „Nem az elméleti kutatók másoltak (azok kétségbeesetten tiltakoztak), hanem a gyakorlati tényezők.” — írja vitapartnerem. Én olyant nem fogalmaztam meg az eredeti cikkben, hogy az elméleti kutatók másoltak. Az viszont tény, hogy az 1970–

71. évi magyar területi politika előkészítésében, arculatának megformálásában a tudósok, kutatók tucatjai résztvettek! A tiltakozás pedig 6–8 évvel később kezdődött. Időzavar!... De ez a múlt, levontuk tanulságait, túlvagyunk rajta.

*

Mire kellene összpontosítani mostanában, a közeljövőben? Legelőször is arra, hogy a magyarországi területi fejlődést – a folyamatokat, jelenségeket, okokat és következményeket stb. – minél egzaktabban megismerjük. Ehhez jól szervezett és irányított elméleti jellegű munkára van szükség, visszaadva az ilyen irányú munkák szakmai presztizsét. Másodsor: olyan tudományos-szakmai fórumot kellene létrehozni (illetve inkább egy meglévőt alkalmassá tenni), amely a területi fejlődés különböző aspektusú elemzési eredményeinek, az ezzel kapcsolatos vitáknak ad megfelelő keretet. Harmadsor: gyors lépésekre, intézkedésekre van szükség a felsőfokú szakemberképzés javításában. Mondjuk olyanra, hogy – az erőteljes ütemű előregezés és munkaerőhiány megállítása érdekében – újra elérjük a három és fél évtizeddel ezelőtti szintet, amikor is a közgazdasági és a műszaki egyetemen egyaránt folyt területi és településtervező képzés. Lennének még egyéb javaslataim is, ezektől azonban elálllok, nehogy magamra haragítsak némely földi hatalmasságokat.

IRODALOM

- ANKERL G. 1985: Aktuális megjegyzések néhány illúzióról: Nyugatkép és gazdasági reform. Valóság, 5. pp. 62–69.
- A felzárkózás folyamata. Beszélgetés RÁNKI GYÖRGY akadémikussal. Népszabadság, 1987. február 21.
- BARANOV A. V. 1983: Sztagyii evolucii szocialiszticeszkogo goroda Regionalnije Szisztjemi 2. sz.
- BARTKE I. 1982: A társadalom és a gazdasági területi szerkezetének alapvonásai. Tervgazdasági Közlemények 3. sz., Budapest.
- BERRY, B. J. L. 1981: Recent Trends in Urbanization. In: Cities in Transition Sijthoff – Nordhoff (szerk.: NIJKAMP, P. – RIETVELD, P.), Alphen aan den Rijn.
- ENYEDI Gy. 1987: Kísértethistória. Tér és Társadalom 1. évf. 2. sz. pp. 74–76.
- HÖRCHER F.-NÉ 1980: Az urbanizációs folyamat alakulása. Településtudományi Közlemények 29. sz., Budapest.
- HÖRCHER F.-NÉ 1981: Az urbanizáció Európában. Területfejlesztési Közlemények 12. sz., Budapest.
- KOCSETKOV A. V. – PCSELINCEV O. Sz. 1980: Szisztjemi raszszilenyija: sztratyezii razvityija i upravlenyija. Szobrnnyik Trudov VNIISZl.
- LACKÓ L. 1985: A területi fejlődés befolyásolásának lehetőségei és korlátai. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest.
- MUMFORD, L. 1985: A város a történelemben. Gondolat. Budapest.